

УДК 061.62:001(477.6)«1971/1991»

ЗВОНКОВА Галина,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії та соціології науки і техніки ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва» НАН України (м. Київ, Україна)

zvonkona.galyna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4029-8721>

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ НАУКИ У 60-х – 80-х рр. ХХ ст.

У статті розглядаються основні аспекти діяльності Північно-Східного наукового центру (далі – ПСНЦ) Академії наук України в період з 1971 по 1990 рр. у контексті реформування академічної науки УРСР у 60-80-ті роки минулого століття. Мета реорганізаційних змін – наближення фундаментальних досліджень до потреб регіонів. Хронологічні рамки обумовлені необхідністю аналізу досвіду діяльності установ Північно-Східного наукового центру з моменту його заснування до розпаду Радянського Союзу і здобуття Україною незалежності. Методологічною основою роботи стали принципи об'єктивності, історизму, аналізу та синтезу. При написанні статті також використано загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Джерелознавчою базою дослідження слугували матеріали фондів Державного архіву Харківської області й Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ).

Коротко окреслено основні напрями діяльності керівників ПСНЦ за цей період: О. Я. Усикова (1971–1978), О. В. Погорєлова (1978–1981), В. П. Шестопалова (1981–1986), В. Ф. Зеленського (1986–1992), В. П. Семиноженка (з 1992 р. – дотепер), чий наукові здобутки значною мірою впливали на профіль центру. Проаналізовано форми співпраці академічних установ із промисловими підприємствами регіону (Харківський тракторний, турбінний, «Електроважмаш», завод ім. Малишева та ін.) через прямі господарські договори, комплексні цільові програми, спільні розробки та приклади впровадження у виробництво.

Зроблено спробу показати системні проблеми, які гальмували ефективність діяльності центру: недостатня експериментальна база більшості установ, дублювання тематики, слабка координація з Полтавською та Сумською областями, недостатність програмно-цільового планування та механізмів стимулювання інновацій, пріоритет галузевих інтересів міністерств.

На основі аналізу діяльності установ центру узагальнено досвід організаційної, практичної роботи, який при критичному осмисленні може стати в нагоді для повоєнного відновлення України та її технологічного інноваційного розвитку.

Ключові слова: історія науки і техніки, Академія наук України, наукові центри, Харків, науково-дослідний інститут, науково-технічні програми, українські вчені, біографістика, інновації.

ACTIVITIES OF THE NORTH-EASTERN SCIENTIFIC CENTER OF THE AKADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF SCIENCE REFORM IN THE 1970-1980s OF THE 20th CENTURY

The article examines the main aspects of the activities of the North-Eastern Scientific Center of the Academy of Sciences of Ukraine in the period from 1971 to 1990 in the context of the reform of academic science in the Ukrainian SSR in the 1960s-1980s. The purpose of the reorganization was to bring fundamental research closer to the needs of the regions. The chronological framework is determined by the need to analyze the experience of the institutions of the North-Eastern Scientific Center from its foundation to the collapse of the Soviet Union and Ukraine's independence. The methodological basis of the work is the principles of objectivity, historicism, analysis, and synthesis. General scientific and special historical methods were also used in writing the article. The source base for the study was provided by materials from the funds of the State Archives of the Kharkiv Region and the Central Archive of Public Associations and Ukrainian Studies

The article briefly covers the main areas of activity of the PSNC directors during this period: O. Usikova (1971–1978), O. Pogorelova (1978–1981), V. Shestopalova (1981–1986), V. Zelensky (1986–1992), and V. Semynozhenko (from 1992 to the present), whose scientific achievements have significantly influenced the center's profile. The paper analyzes the forms of cooperation between academic institutions and industrial enterprises in the region (Kharkiv Tractor Plant, Turbine Plant, Elektrovazhmash, Malyshev Plant, etc.) through direct economic agreements, comprehensive target programs, joint developments, and examples of implementation in production.

This paper attempts to highlight systemic problems that hampered the center's effectiveness: insufficient experimental base of most institutions, duplication of topics, poor coordination with Poltava and Sumy regions, insufficient program-

targeted planning and mechanisms for stimulating innovation, and the priorityw of sectoral interests of ministries.

Based on an analysis of the center's activities, the experience of organizational and practical work has been summarized, which, when critically considered, may be useful for the post-war reconstruction of Ukraine and its technological and innovative development.

Keywords: *history of science and technology, Academy of Sciences of Ukraine, scientific centers, Kharkiv, research institute, scientific and technical programs, Ukrainian scientists, biographies, innovations.*

Постановка проблеми. Вивчення історичного досвіду організації науки в різних регіонах країни вкрай важливо для збереження історичної пам'яті та подальшого інноваційного розвитку економіки. Період 1960-1980 рр. був змістовний з точки зору напрацювання механізмів взаємодії місцевої влади, фундаментальної науки та виробництва. Аналіз моделі досвіду регіонального управління наукою та її зв'язків з промисловістю може надати корисні інсайти для сучасного розвитку науки та створення інноваційних систем. У цьому контексті 1960-1980-ті роки треба розглядати не як застарілу радянську спадщину, а як період, коли був напрацьований безпрецедентний досвід організаційних, технологічних та фундаментальних досліджень. Глибокий аналіз цього періоду дозволяє проаналізувати і дослідити трансформаційні процеси в українській науці напередодні здобуття незалежності. Слід звернути увагу на негативні моменти: скорочення фінансування, відтік наукових кадрів, послаблення або втрата координації між інститутами. Це може стати у нагоді при повоєнній відбудові промисловості й виробництва в Україні, а також ресурсом для подальших наукових і технологічних інновацій. Уведені до наукового обігу архівні документи засвідчують ефективність тогочасних наукових досліджень та здобутки українських вчених. Вивчення цього досвіду корисно при відновленні єдності фундаментальної та прикладної науки, безумовно, враховуючи реалії часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання діяльності наукових центрів, у тому числі і Північно-Східного, в історіографії висвітлено недостатньо. Загальні принципи роботи, завдання наукових центрів Академії наук України, як територіальної структури на початковому етапі їх існування, проаналізовані у праці Г. М. Добрава та його колег [1]. Основні напрями фундаментальних досліджень в деяких установах центрів, а також відомості щодо їх керівників вміщено у виданні «Науковці України. Еліта держави» [2]. Стисла довідка про заснування та цілі Північно-Східного наукового центру є в енциклопедичному [3] та інформаційному збірниках [4]. У статтях Г. Л. Звонкової [5; 6] розглянуто організаційні передумови заснування центрів та деякі аспекти діяльності Північно-Східного наукового центру. Узагальнено основні тенденції діяльності та окреслено проблеми установ наукових центрів у монографії, виданій до 90-річчя заснування НАН України [7].

Метою статті є аналіз досвіду діяльності Північно-Східного наукового центру Академії наук УРСР в контексті реформування науки в 60-80 рр. минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Формування регіональної системи управління науково-технічним прогресом в УРСР розпочалося на початку 1960-х рр. з реорганізації та уточнення профілю інститутів Академії наук УРСР, передачі прикладних установ галузевим міністерствам і посиленням фундаментальних досліджень в академічних інститутах.

У червні 1963 р. загальні збори АН УРСР ухвалили статут, який визначив нову роль Академії в республіці. Згідно з Постановою РМ УРСР від 28 грудня 1963 р. «Про реорганізацію наукових установ АН УРСР» було змінено або уточнено науковий профіль низки академічних інститутів: Інститут металокераміки і спеціальних сплавів перетворено на Інститут проблем матеріалознавства, Інститут ливарного виробництва – на Інститут проблем

лиття, Інститут електротехніки – на Інститут електродинаміки, Інститут машинознавства і автоматики – на Фізико-механічний інститут та ін. У 1963 р. зі складу Академії передано міністерствам і відомствам республіки установи, що займались переважно прикладними розробками. Серед них Інститут гірничої справи, Інститут радіотехнічних проблем, Інститут мінеральних ресурсів та ін. У той же час – 1963–1965 рр. – Академія поповнилась іншими інститутами. З середини 1960-х рр. розгорнувся процес створення наукових центрів Академії у різних регіонах України. У складі Академії було створено три секції: фізико-технічних і математичних наук, хіміко-технологічних і біологічних наук, суспільних наук, що включали дев'ять відділень, до складу яких входило близько 50 наукових інститутів [8, с. 49].

Цими діями передбачалось наблизити фундаментальну науку до виробництва, посилити зацікавленість галузей до зміцнення її матеріально-технічної бази, а на базі набутих фундаментальних знань виробничники мали створювати нові технології, матеріали, обладнання. Спираючись на знання і досвід учених, міністерства мали б швидше, ніж це робили заводські інженери, відшукувати причини аварій, налагоджувати й удосконалювати технологічні процеси, формувати власну науково-технічну політику. Передання академічних інститутів у галузі зменшило потенціал міжгалузевих сил у країні та збільшило галузевих [9, с. 39].

В інститутах, що залишились у віданні Академії наук, посилювалися теоретичні дослідження. Вони стали провідними у відповідних галузях науки і своєю роботою впливали на загальний рівень розвитку науки в масштабах країни. У 1966 р. тематика науково-дослідних робіт установ АН УРСР була обговорена із зацікавленими міністерствами й відомствами. Це сприяло включенню до планів найбільш актуальних тематик і значною мірою забезпечило підвищення ефективності науково-дослідних робіт. Того ж року

було виконано 1350 тем з 138 проблем природничих, технічних і суспільних наук [10, с. 3].

З метою забезпечення більш ефективного впливу науки на розвиток економічних районів Української РСР, зміцнення зв'язків науки з виробництвом і посилення координації наукової роботи, що проводилася науковими установами Академії наук УРСР, міністерствами і відомствами та вищими навчальними закладами, у травні 1971 р. за ініціативи президента Академії наук УРСР Б. Є. Патона, постановою ЦК Компартії України і РМ Української РСР було створено п'ять територіальних наукових центрів (далі – НЦ) Академії: Харківський НЦ (м. Харків); Донецький НЦ (м. Донецьк); Дніпропетровський НЦ (м. Дніпропетровськ); Південний НЦ (м. Одеса); Західний НЦ (м. Львів). Саме тоді було визначено й основні завдання центрів: розвиток фундаментальних досліджень у галузі природничих і суспільних наук; розробка наукових проблем, важливих для прискореного розвитку економіки відповідних економічних районів; організація комплексних досліджень у галузі природничих і суспільних наук. Завдання передбачалося виконувати силами інститутів Академії наук УРСР, вищих навчальних закладів і галузевих науково-дослідних організацій, розташованих у відповідному економічному районі. Також планувалася координація роботи установ і вузів із підготовки наукових та інженерних кадрів і підвищення теоретичного рівня наукових досліджень на кафедрах навчальних закладів [5, с. 103].

Територіально Харківський науковий центр охоплював Харківську, Полтавську і Сумську області. В 1971 р. до Харківського наукового центру входили: Фізико-технічний інститут (м. Харків), Фізико-технічний інститут низьких температур (м. Харків), Інститут радіофізики і електроніки (м. Харків), Філіал інституту технічної теплофізики (м. Харків), Відділення інституту

економіки (м. Харків), Полтавська гравіметрична обсерваторія (м. Полтава) [11, арк. 146-147].

Харківський науковий центр АН УРСР був організований у 1971 р. Центр отримав можливість проводити аналіз структури наукового потенціалу регіону на предмет його відповідності регіональному виробничому комплексу, вивчати потреби економіки регіону та розробляти рекомендації щодо вирішення найважливіших науково-технічних проблем, укладати договори про співпрацю як з керівництвом областей регіону, так і з окремими підприємствами, науково-дослідними установами, вищими навчальними закладами, формувати обласні комплексні цільові програми тощо. У регіоні, на який мали бути спрямовані зусилля вчених, випускалося понад 15 % валової продукції СРСР [12, с. 8].

У 1981 р. Харківський науковий центр отримав назву Північно-Східний науковий центр АН УРСР (ПСНЦ), з 1991 р. – Північно-Східний науковий центр АН України, з 1994 р. – Північно-Східний науковий центр НАН України, з 1999 р. – Північно-Східний науковий центр НАН та МОН України. В контексті загальної діяльності центру варто зупинитися на його очільниках, які в різні часи здійснювали керівництво установою і досягнення яких, як особисті, так і колективні, вважалися на той час інноваційними.

Першим головою центру був академік АН УРСР Олександр Якович Усиков. Він обіймав цю посаду з 1971 по 1978 роки. Радіофізик, фахівець з фізики надвисоких частот, методів генерації міліметрових радіохвиль, квантової електроніки, засновник та перший директор Інституту радіофізики та електроніки АН УРСР (нині – Інститут радіофізики та електроніки імені О. Я. Усикова НАН України). Разом з колективом дослідників (у 1938 р.) створив перший у світовій практиці трикоординатний радіолокатор ($\lambda = 60\text{см}$) та в 1950-1960-х рр. серію генераторів міліметрового і субміліметрового діапазонів хвиль [13, с. 181]. Під керівництвом Олександра

Яковича до проведення фундаментальних та прикладних досліджень в установах центру були залучені провідні науковці регіону. Саме в цей час центром проводилася робота з міжгалузевої координації наукових програм.

З 1978 по 1981 рр. головою ПСНЦ був академік АН УРСР Погорелов Олексій Васильович. Математик, фахівець з опуклої і диференціальної геометрії, нелінійних рівнянь з частинними похідними, засновник нелінійної геометричної теорії оболонок, академік АН УРСР. Розробив зовнішню геометрію нерегулярних опуклих поверхонь і заклав основи геометричного аналізу, побудував нелінійну теорію тонких оболонок і теорію рівняння Монта-Ампера геометричними методами, створив метод одержання апріорних оцінок. Розв'язав проблему Мінковського і четверту проблему Гільберта [13, с. 141]. Незважаючи на відносно короткий період свого керівництва, він доклав багато зусиль до координації наукових досліджень у північно-східному регіоні. Потужна наукова школа з геометрії, яку створив Олексій Васильович, на багато років стала провідною у сфері математичних досліджень установ Наукового центру.

З 1981 по 1986 рр. центр очолював академік АН УРСР Шестопапов Віктор Петрович. Радіофізик, фахівець з теорії дифракції, фізики і техніки міліметрових і субміліметрових хвиль, академік АН УРСР. З 1971 р. працював в Інституті фізики та електроніки НАН України (раніше АН УРСР). Своїми дослідженнями започаткував дифракційну електроніку. Спільно з колегами у 1950-1960-х рр. створив магнетронні генератори міліметрового і субміліметрового діапазонів [13, с. 194]. Він багато років очолював Інститут радіофізики та електроніки у Харкові, який був однією з провідних установ Центру, де вченим була сформована всесвітньо відома наукова школа технічної радіофізики. Перебуваючи на посаді директора Центру, Віктор Петрович впроваджував ідею науково-технічних комплексів у регіоні.

З 1986 по 1992 рр. керівником центру був академік АН УРСР Зеленський Віктор Федотович. Фізик, матеріалознавець, фахівець з фізики радіаційних ушкоджень твердих тіл, радіаційного матеріалознавства і технології матеріалів, академік АН УРСР. З 1952 р. працював у Харківському фізико-технічному інституті. Розвинув уявлення про механізм фазових переходів в урані, брав участь у розробці високоефективного ядерного палива для атомних електростанцій [13, с. 65]. Саме за часів керівництва Віктора Федотовича ПСНЦ отримав статус державної наукової установи в системі Академії наук УРСР (1988), що підвищило статус та авторитет Центру. В. Ф. Зеленський багато років очолював Харківський Фізико-технічний Інститут, який був у складі Центру, – провідну установу, що займалася практичними проблемами енергетичної безпеки.

З 1992 р. головою Північно-Східного наукового центру став академік НАН України Семиноженко Володимир Петрович. Фізик, матеріалознавець, громадський діяч, урядовець. Заклав наукові засади синтезу органічних люмінофорів із заданими фізичними, хімічними та експлуатаційними характеристиками та створив нові люмінесцентні матеріали [13, с. 155]. Він обіймає цю посаду і донині. Його вклад у діяльність ПСНЦ – тема окремого дослідження на перспективу.

На відміну від установ галузевого напрямку академічні інститути долучалися до виконання важливих народногосподарських завдань. Зокрема, з 1972 р. Фізико-технічний інститут низьких температур (ФТІНТ) виконував 7 науково-дослідних тем для промислових підприємств і галузевих науково-дослідних інститутів (НДІ). Разом з виробничниками Харківського електромеханічного заводу його вчені працювали над розробкою надпровідного уніполярного електродвигуна для прокатних станів і моделей нових кріотурбогенераторів. Інститут радіофізики і радіоелектроніки АН УРСР

розробляв принципово нові методи вимірювання, необхідні для виготовлення турбін великої потужності на Харківському турбінному заводі, виконував б тем для інших промислових підприємств і галузевих НДІ. Харківське відділення інституту економіки АН УРСР розробляло підсистеми техніко-економічного планування автоматичних систем управління виробництвом для турбінного заводу та заводу ім. Малишева, форми матеріального стимулювання для заводу транспортного устаткування і Сумського заводу ім. М. В. Фрунзе. ФТІНТ працював над створенням антикорозійних захисних покриттів для транспортних машин [14, с. 21].

Перед співробітниками установ НЦ постали питання підвищення надійності та якості продукції, механізації та автоматизації ручних і малокваліфікованих, транспортних робіт на підприємствах, зокрема завдання з удосконалення трактора Т-150, збільшення його моторесурсу, створення до кінця 1970-х рр. і випуску його модифікацій з дизелем потужністю у 180–200 к. с. Однією з ключових проблем було питання забезпечення якості виробництва тягового електродвигуна заводу «Електроважмаш». За своїми показниками він значно поступався аналогічному зразку фірми «BRUSH» (Велика Британія). Питома витрата металу на виробництво вітчизняного виробу була на 28 % вища, а коефіцієнт корисної дії – на 1,5 % нижчий [15, арк. 64, 137].

Дослідне виробництво Інституту радіофізики і електроніки (ІРЕ) та виробничі підрозділи ФТІНТ відповідно до договорів з підприємствами і установами щороку виробляли унікальну апаратуру на сотні тисяч карбованців. Поряд з цим Інститут проблем машинобудування (ІПМаш) АН УРСР та Інститут економіки АН УРСР готували для промислових підприємств кадри вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук [14, с. 20].

Відсутність програмно-цільового підходу до організації досліджень розробки і впровадження їхніх результатів у практику не давали можливостей досягти важливих показників у промисловому виробництві. За згаданий період не подолано тенденції зниження фондівіддачі, помітного зменшення матеріалоемності виробів, більш економних витрат трудових, енергетичних і матеріальних ресурсів, забезпечення очікуваних темпів виробництва і продуктивності праці. На підприємствах міста третина металу йшла у відходи [16, арк. 117, 165].

ПСНЦ відігравав роль управлінця реалізацією науково-технічних програм, що були розраховані на п'ятирічний період. У зазначений період збільшувався науково-технічний і виробничий потенціал, дослідно-експериментальна база в установах і на підприємствах. У 1980 р. НЦ уже охоплював 120 тис. наукових і науково-педагогічних працівників. Серед них 780 докторів і 8,5 тис. кандидатів наук. Вони працювали в 7 інститутах АН УРСР, 30 вищих навчальних закладах, 220 галузевих науково-дослідних установах і конструкторських бюро, 300 науково-дослідних і дослідно-конструкторських підрозділах промислових підприємств і виробничих об'єднань. Першочергові завдання відображались у планах робіт усіх організацій і виробничих підрозділів, які брали участь у вирішенні проблем. [17, арк. 5].

У першій половині 1980-х рр. установи академічного і галузевого профілів, які входили до складу ПСНЦ, продовжували співпрацю з підприємствами на основі науково-технічних договорів. Договорами передбачалося впровадження спільно виконаних завдань з підприємствами галузей машинобудування, приладобудування, харчової промисловості, транспорту і сільського господарства, зокрема із заводами ім. Малишева, ім. Т. Шевченка, турбінним, «Електроважмаш» та ін. Передбачалася реалізація

програм, спрямованих на удосконалення вакуумної плазмової технології, електричного обладнання для прокатних станів, створення криогенних електричних машин, нової елементної бази міліметрового і субміліметрового діапазону хвиль тощо [16, арк. 110, 127].

За десять років від створення НЦ було виконано низку важливих замовлень для підприємств машинобудування, вугільної, хімічної, чорної металургії, енергетики. Серед них комплекс аглофабрики у Донецькій області, Дніпропетровський метрополітен, оснащення цехів Ново-Краматорського машинобудівного заводу, Лисичанського і Рубіжанського хімічних комбінатів, магістральні нафтопроводи, роботи для Байкало-Амурської магістралі (БАМ), цехи заводів ім. Малишева, «Серп і Молот», «Комунар» [18, арк. 54].

Ефективність діяльності НЦ залежала не лише від наявності кадрового наукового потенціалу, а й від матеріально-технічної бази. У 1976 р. у Харкові було створено науково-виробниче об'єднання (НВО) «Монокристалреактив», яке увійшло до складу ПСНЦ. Наявність у НВО зазначених аспектів дало можливість за п'ять років його функціонування отримати світове визнання. 43 % розробок об'єднання перевищували рівень аналогів світових виробів, 46 % – не поступалися їхнім показникам. 92 % продукції наукової установи виконувалися на рівні винаходів. До початку 1981 р. співробітниками НВО отримано 185 авторських свідоцтва на винаходи і 20 патентів. За цей період науковий потенціал поповнили 3 доктори і 32 кандидати наук [18, арк. 44-45].

В умовах, що склалися на період 1980-х рр. (зростання кризи планової економіки, різке скорочення державних замовлень, особливо на оборонну тематику, яка була пріоритетною для установ ПСНЦ, зменшення фінансування фундаментальних досліджень, а також відтік кадрів за кордон або в комерційні структури), було сумнівним вирішення Північно-Східним науковим центром наукових питань Харківського регіону в короткі терміни. Існували і внутрішні

причини гальмування діяльності Центру: організаційна слабкість деяких наукових установ, відсутність майже у половини з них належної експериментальної бази; дублювання тематики досліджень; некомплексний підхід до вирішення питань НТП. Так, з 11 технічних вузів Харкова експериментальну базу мали тільки чотири, причому майже половина потужностей у них використовувалася не для наукових цілей [19, с. 75].

У середині 1980-х рр. ПСНЦ практично обмежив свою організаційну діяльність масштабами однієї лише Харківської області, не надаючи належної уваги решті областей регіону, що територіально входили до НЦ. Про це свідчить той факт, що до реалізації діючих у 1981–1985 рр. науково-технічних програм по Полтавській і Сумській областях було залучено лише одну академічну установу. На засіданні Президії АН УРСР у січні 1985 р. було заслухано питання «Про роботу Північно-Східного центру АН УРСР в системі управління науково-технічним прогресом». Згаданий недолік визнано наслідком слабкої організаційної діяльності керівних органів НЦ. У ПСНЦ, як і в деяких інших НЦ республіканської АН УРСР, плани роботи бюро і ради не завжди складалися з урахуванням пропозицій секцій, обласних науково-координаційних рад, а в окремих випадках не виконувалися у повному обсязі [20, с. 4–5].

У роботі ПСНЦ виявилася ще одна тенденція, що гальмувала прискорення розробок і впровадження технічних інновацій у виробництво. Центр виявився неспроможним впливати на підвищення ефективності галузевих проєктних і науково-дослідних установ та їх активну участь у створенні конкурентоздатних виробів. Розробки останніх фінансувалися і затверджувалися у міністерствах, а за рівнем новизни здебільшого поступалися зарубіжним аналогам. Жорстка орієнтація міністерств і підлеглих їм підприємств на виробничі пріоритети виключала проведення експертизи на

новизну продукції галузевих наукових установ. Намагання рад сприяння НТП при партійних комітетах, що координували діяльність наукового потенціалу регіону, виявилось нездатним подолати таку ваду. У 1988 р. лише 7 % машинобудівної промисловості Харківської області експортувалося повністю або частково. Цей показник не збільшився порівняно з 1970-ми рр. [20, с. 16].

На початок 1990-х рр. ПСНЦ лише формально можна вважати потужною науковою одиницею в академічній системі України. Криза, яка охопила суспільство у цілому, вкрай негативно позначилася на ефективності фундаментальних і прикладних досліджень в установах Центру.

Висновки. Північно-Східний науковий центр став важливою структурною регіональною одиницею академічної науки в Україні, мета якої – забезпечення наближення академічної науки до виробництва. Центр мав можливість аналізувати структуру наукового потенціалу, вивчати потреби економіки, розробляти рекомендації, укладати договори про співпрацю з підприємствами та формувати регіональні цільові програми. Установи ПСНЦ брали участь у виконанні важливих науково-дослідних тем та впроваджували розробки для підприємств машинобудування, приладобудування, енергетики, транспорту (інноваційних методів вимірювання для турбін, надпровідних електродвигунів, антикорозійних покриттів). Однак були причини, що гальмували ефективність діяльності Центру: відсутність належної експериментальної бази у частини установ, дублювання тематик, недостатньо комплексний підхід до вирішення проблем НТП, нездатність Центру подолати інертність галузевих науково-дослідних інститутів. Також відзначається обмеження організаційної діяльності ПСНЦ до масштабів лише Харківської області у середині 1980-х рр. Через певні перешкоди, зокрема обмеження планової системи в ті часи, він не зміг в повному обсязі реалізувати потенціал прискорення науково-технічного прогресу в північно-східному регіоні України.

На початок 1990-х років ПСНЦ фактично став формальною установою в структурі Академії наук України.

Вивчення досвіду діяльності Центру в даний період має важливе значення для розуміння стратегічного інноваційного розвитку України, повоєнної відбудови та реалізації програми щодо досягнення цілей сталого розвитку. Аналіз технічних та інтелектуальних можливостей Північно-східного регіону є важливим для планування повоєнного майбутнього та відновлення наукового й технічного потенціалу цих територій.

Список використаних джерел та літератури

1. Наукові центри Академії наук Української РСР: досвід та перспективи. Київ: Наукова думка, 1986. 208 с.
2. Науковці України. Еліта держави. Т. 4. Київ: Логос, 2015. 328 с.
3. Пелих В. М. Північно-Східний науковий центр АН УРСР. У *кн.: Українська радянська енциклопедія: У 12-ти тт. Т. 8.* Київ, 1982. С. 348.
4. Байдаков В. В., Коновець О. Ф., Склярєнко А. Є. Наукові центри АН УРСР. Київ, 1987. 48 с.
5. Звонкова Г. Л. Формування регіональних наукових центрів Української РСР. Дніпропетровський науковий центр. *Вісник Дніпропетровського університету.* № 1-2, Т. 21. Дніпропетровськ, 2013. С. 102–108.
6. Звонкова Г. Л. Північно-Східний науковий центр Академії наук України: короткий історичний нарис. *Питання історії науки і техніки.* № 4 (24), Київ, 2012. С. 19–26.
7. Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя з дня заснування. Київ: ККМ, 2008. 670 с.
8. М. В. Келдиш та українська наука: до 100-річчя від дня народження вченого. Київ: Академперіодика, 2011. 272 с.
9. Попович А. С. Формування структури потенціалу академічної науки України. *Наука та наукознавство.* 2002. № 1. С. 36–46.
10. Звіт про діяльність Академії наук Української РСР в 1966 році. Київ: Наукова думка, 1967. 240 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 841. Арк. 146–147.
12. Бубенко П. Т. Північно-Східний науковий центр: вчора, сьогодні, завтра. Харків, 2011. 41 с.

13. Палій В. М., Храмов Ю. А. Національна академія наук України. Персональний склад. 1918-2018. Київ, 2018. 560 с.
14. Про роботу бюро Харківського наукового центру АН УРСР. *Вісник НАН УРСР*. 1972. № 11. С. 11–22.
15. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 2. Оп. 168. Спр. 1. Арк. 64, 137.
16. ДАХО. Ф. 2. Оп. 183. Спр. 1. Арк. 117, 165.
17. ДАХО. Ф. 2. Оп. 194. Спр. 2. Арк. 5.
18. ДАХО. Ф. 99. Оп. 53. Спр. 1. Арк. 44–45, 54.
19. Чумаченко М. Г., Капура С. М., Мільштейн Л. А. Регіональні аспекти комплексної програми НТП Української РСР. *Вісник Академії наук Української РСР*. 1988. № 11. С. 71–77.
20. Звіт про діяльність Академії наук Української РСР у 1990 році. Київ: Наукова думка, 1991. 372 с.

References

1. (1986). *Nauchnye centry Akademii nauk Ukrainskoj SSR: Opyt i perspektivy* [Scientific centers of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: Experience and prospects]. Kyiv [In Russian].
2. (2015). *Naukovtsi Ukrainy. Elita derzhavy* [Scientists of Ukraine. The elite of the state]. Vol. 4. Kyiv [In Ukrainian].
3. (1982). Pelykh, V. M. *Pivnichno-Skhidnyi naukovyi tsentr AN URSR* [Northeastern Scientific Center of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. *In book: Ukrainska radianska entsyklopediia*. Vol. 8. Kyiv [In Ukrainian].
4. Baidakov, V. V., Konovets, O. F., & Skliarenko, A. Ye. (1987). *Naukovi tsentry AN URSR* [Scientific centers of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. Kyiv [In Ukrainian].
5. Zvonkova, H. L. (2013). *Formuvannia rehionalnykh naukovykh tsentriv Ukrainskoi RSR. Dnipropetrovskiy naukovyi tsentr* [Formation of regional scientific centers of the Ukrainian SSR. Dnipropetrovsk Scientific Center]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 1-2, vol. 21. Dnipropetrovsk, (pp. 102–108) [In Ukrainian].
6. Zvonkova, H. L. (2012). *Pivnichno-Skhidnyi naukovyi tsentr Akademii nauk Ukrainy: korotkyi istorychnyi narys* [Northeastern Scientific Center of the Academy of Sciences of Ukraine: a brief historical sketch]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*, no. 4 (24). Kyiv, (pp. 19–26) [In Ukrainian].
7. (2008). *Natsionalnaya akademiya nauk Ukrainy. 1918–2008: k 90-letiyu so dnya osnovaniya* [National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2008: on the 90th anniversary of its founding]. Kyiv [In Russian].
8. (2011). *M. V. Keldysh ta ukrainska nauka: do 100-richchia vid dnia narodzhennia vchenoho* [M. V. Keldysh and Ukrainian science: to the 100th anniversary of the scientist's birth]. Kyiv [In Ukrainian].

9. Popovych, A. S. (2002). Formuvannia struktury potentsialu akademichnoi nauky Ukrainy [Formation of the structure of the potential of academic science in Ukraine]. *Nauka ta naukoznavstvo*, 1, 36–46 [In Russian].

10. (1967). Zvit pro diialnist Akademii nauk Ukrainiskoi RSR v 1966 rotsi [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1966]. Kyiv [In Ukrainian].

11. Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies. Fund 1, Inventory 10, Unit 841, pp. 146–147.

12. Bubenko, P. T. (2011). Pivnichno-Skhidnyi naukovyi tsentr: vchora, sohodni, zavtra [Northeast Science Center: Yesterday, Today, Tomorrow]. Kharkiv [In Ukrainian].

13. Palii, V. M., & Khramov, Yu. A. (2018). Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Personalnyi sklad. 1918-2018 [National Academy of Sciences of Ukraine. Personnel. 1918-2018]. Kyiv [In Ukrainian].

14. (1972). Pro robotu biuro Kharkivskoho naukovooho tsentru AN URSS [About the work of the bureau of the Kharkiv Scientific Center of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. *Visnyk NAN URSS*, 11, 11–22 [In Russian].

15. State Archives of Kharkiv Region. Fund 2, Inventory 168, Unit 1, pp. 64, 137.

16. State Archives of Kharkiv Region. Fund 2, Inventory 183, Unit 1, pp. 117, 165.

17. State Archives of Kharkiv Region. Fund 2, Inventory 194, Unit 2, p. 5.

18. State Archives of Kharkiv Region. Fund 99, Inventory 53, Unit 1, ppp. 44–45, 54.

19. Chumachenko, M. H., Kapura, S. M., & Milshtein, L. A. (1988). Rehionalni aspekty kompleksnoi prohramy NTP Ukrainiskoi RSR [Regional aspects of the comprehensive program of scientific and technological development of the Ukrainian SSR]. *Visnyk Akademii nauk Ukrainiskoi RSR*, 11, 71–77 [In Ukrainian].

20. (1991). Zvit pro diialnist Akademii nauk Ukrainiskoi RSR u 1990 rotsi [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1990]. Kyiv [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 09.01.2026 р.

Стаття прийнята до друку: 02.02.2026 р.

Стаття оприлюднена: 20.03.2026 р.